

УДК 821.161.2.09 Багрянний (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-210-27>

ЕКСКУРС ЧАСОПИСАМИ «УЖ» ТА «ЧЕРВОНИЙ КЛИЧ» (1928–1929 РР.): ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИХ ПОШУКІВ

AN EXCURSION THROUGH THE MAGAZINES «UZH» AND «CHERVONYI KLYCH» (1928–1929): THE PROBLEM OF ARTISTIC AND AESTHETIC SEARCHES

Михида І.С.,

orcid.org/0009-0006-5498-3155

*аспірант кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті зроблено спробу окреслити особливості становлення молодшої генерації українських письменників, які репрезентували нову якість літератури в умовах зародження тоталітаризму. На матеріалі публікацій в журналах «УЖ» (Універсальний Журнал), «Червоний клич» (1928–1929 рр.) представлено художні пошуки й знахідки І. Багряного, В. Вражливого, Майка Йогансена, О. Слісаренка, М. Куліша, Остапа Вишні, М. Хвильового, В. Сосюри, Ю. Яновського.

Архівні фонди стали надійним джерелом для заповнення білих плям в біографіях майстрів слова, а вивчення документів, рукописів, робочих матеріалів, чернеток дозволило простежити шлях творчого становлення плеяди українських письменників 20–30 рр. ХХ століття.

Зазначається, що попри тиск на майстрів слова, який набував характеру заперечення й остракізму, письменники, продовжуючи традиції українського модернізму, демонстрували високі художні результати, представляли нові жанрові форми, наповнювали свої тексти умовно-асоціативними образами нового рівня. В умовах толерування агіткових інтенцій, робили акцент на змалюванні тонкощів характерів своїх героїв і наростаючу динаміку їх внутрішніх переживань.

Виокремлено художній феномен мешканців та гостей Харківського будинку «Слово» з орієнтацією на взаємини і взаємозв'язки між письменниками та їхню художню рефлексію в пізніших творах Івана Багряного, спогадах Юрія Смолича тощо. Оприаявлено художні родзинки М. Хвильового, В. Вражливого, М. Йогансена, М. Куліша та інших митців слова, виявлено вектори перспективних досліджень у царині багрянознавства на тлі бурхливих змін у суспільному житті.

Ключові слова: тоталітаризм, І. Багрянний, письменники 20–30-х років ХХ ст., «Розстріляне відродження», періодика, архівні документи, жанрові шукання, літературне становлення, будинок «Слово».

The article attempts to outline the peculiarities of the formation of the young generation of Ukrainian writers who represented a new quality of literature in the conditions of the emergence of totalitarianism. Based on publications in the magazines «UZH» (Universal Journal) and «Chervonyi Klych» (1928–1929), the article presents the artistic searches and findings of I. Bahrianyi, V. Vrazhlyvy, Mike Johansen, O. Slisarenko, M. Kulish, Ostap Vyshnia, M. Khvyliovyi, V. Sosiura, Y. Yanovskyi.

The archival funds have become a reliable source for filling in the gaps in the biographies of the masters of words, and the study of documents, manuscripts, working materials, and drafts has made it possible to trace the path of creative formation of the group of Ukrainian writers of the 20-30s of the twentieth century.

It is noted that despite the pressure on the masters of words, which took on the character of denial and ostracism, the writers, continuing the traditions of Ukrainian modernism, demonstrated high artistic results, presented new genre forms, and filled their texts with conditionally associative images of a new level. In the context of tolerating propagandistic intentions, they emphasized the depiction of the nuances of their characters and the growing dynamics of their inner experiences.

The article highlights the artistic phenomenon of the residents and guests of the «Slovo» house in Kharkiv, focusing on the relationships and interconnections between the writers and their artistic reflection in Ivan Bahrianyi's later works, Yuriy Smolych's memoirs, etc. The article describes the artistic features of M. Khvyliovyi,

V. Vrazhlyvyi, M. Johansen, M. Kulish and other artists of the word, identifies vectors of promising research in the field of Bahriani studies in the context of rapid changes in public life.

Key words: totalitarianism, I. Bahrianyi, writers of the 20–30s of the twentieth century, «Executed Renaissance», periodicals, archival documents, genre searches, literary formation, the «Slovo» house.

Постановка проблеми. Осмислення історії української літератури 20–30-х років ХХ століття як доби «Розстріляного відродження» – політично-естетичного феномену, який визначає сутність ставлення й реакції радянської тоталітарної системи на «попутництво», принципову суперечність засадам ідеологем радянської системи, не вичерпує її багатогранності й художньої багатовимірності. Натомість потребує якнайглибшого занурення в деталі, пошук відповідей на питання розкриття секретів художності, жанрового розмаїття, оновлення художніх засобів і прийомів.

Архівні матеріали стають для цього в пригоді й дозволяють побачити процес становлення тих, хто стане знищеною, або кинutoю в небуття режимою зіркою української літератури, літописцем подій, чи, скоріше, настроїв, емоцій, внутрішніх конфліктів людини, яка щиро повірила в ідеї справедливості, але не може змиритися з нелюдськими способами їхнього втілення.

Журнали «УЖ» (Універсальний журнал) та «Червоний клич» за 1928–1929 рр. дають таку можливість. Упорядкування калейдоскопу імен і текстів, визначення домінуювальних мотивів та жанрового розмаїття публікацій і стали **метою цієї розвідки**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Духовно-естетичний потенціал творчого доробку письменників 20–30-х років ХХ століття, номінований Ю. Лавріненком «Розстріляним відродженням», викликає серйозний науковий інтерес в сучасному літературознавстві. Неоднозначність трактування такого узагальнення, багатоманіття доль митців і їхнього літературного доробку породив серйозний пласт фундаментальних і локальних розвідок цього феномену. Зокрема, пошуки й становлення молодих українських письменників (І. Багряного, В. Вразливого, Майка Йогансена, М. Куліша, Олекси Слісаренка, М. Хвильового, Ю. Яновського та інших) розглядалися у працях М. Жулинського, Г. Клочека, Ю. Коваліва, І. Констанкевич, М. Наєнка, В. Панченка, Я. Цимбал та багатьох інших дослідників. Високоілюстративною, в сенсі поставлених у статті завдань, є, на наш погляд, думка В. Дончика, котрий розставив акценти щодо міри художності й внеску в розвиток української літератури генерації митців, яким довелося творити в умовах наростання тоталітарного тиску: «...не всі твори мали велику ідейно-естетичну вагу, проте це аж ніяк не означає, що слід заплющувати очі [...] на деякі безперспективні пошуки форм, жанрів, стилів, навпаки – відкривати очі на їхні “плюси” і “мінуси”, а не відвертатися з погордою. Це література нашого народу, і її слід вивчати такою, якою вона була» [1, с. 35].

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, отримавши доступ до архівних фондів, ми не тільки маємо змогу заповнити білі плями в біографіях майстрів слова, а й простежити шлях їх творчого становлення. Ознайомившись із підшивками українських періодичних видань 20–30 рр. ХХ століття, ми використали унікальну можливість читати й аналізувати «проби пера» цілого ряду відомих письменників, які опинились у молосі політичного режиму, спрямованого на досягнення цілковитого контролю держави над всіма сферами суспільного та приватного життя. Цілком логічно, що тоталітарний маховик мав неабиякий вплив на прозові твори Івана Багряного, Миколи Хвильового, Василя Вразливого, Майка Йогансена, Олекси Слісаренка, Миколи Куліша, Остапа Вишні; поезії Володимира Сосюри і Юрія Яновського, що відобразилося у спогадах В. Лазорського про Василя Еллана-Блакитного, Костя Котка (Миколи Любченка) «Зневажений мечет». Увесь цей скарб ми знайшли і мали можливість перечитати, взявши до рук підшивку журналу «УЖ» (Універсальний Журнал) за 1928–29 рр.

Трохи згодом більшість імен авторів, що друкувалися на сторінках журналів «УЖ» та «Червоний клич», увійдуть до антології української літератури як письменники Розстріляного Від-

родження. А на час публікації поняття «відродження й становлення» є основним в етичній моделі героїв постреволуційної епохи та початку побудови «світлого майбутнього в країні рад».

Усі вище зазначені молоді автори, як і їхні попередники початку ХХ століття, культивують малу прозову форму, демонструють при цьому досить широкий спектр стильових та жанрових форм. М. Хвильовий, скажімо, на тлі широковідомих текстів із виразно імпресіоністичною поетикою, публікує «Мисливські оповідання для Степчука» (УЖ № 5 (7), 1929) [2]. На відміну від «Мисливських усмішок» Остапа Вишні [3], тут немає любування природою, закликів до збереження усього живого, немає фантастично-містичних сюжетів про чудесний порятунок дичини. Натомість, перед читачем розкриваються «муки совісті ката-невдахи» який декілька разів намагається добити поранену качку і кожна спроба виявляється провальною. Врешті герой поринає у філософські роздуми й душевні терзання, які, у прямому сенсі, майже вбивають його самого.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. у молодого письменника ще жевріла надія на проростання чогось живого у скам'янілій душі будівничих тоталітарної системи. Але пройде якихось чотири роки й у травні 1933 року М. Хвильовий сам винесе собі вирок і приведе його у виконання, щоб не втрапити до рук «катів-філософів» та не наражати на небезпеку дорогих йому людей. Автор уже був знайомий із методами «впливу і переконання» представників влади, коли побував 1932 року на Холодній горі (тюрма НКВС у Харкові – пояснення наше – І. М.). Пізніше, цей трагічний сюжет біографії М. Хвильового знайшов свій відбиток у його колеги по перу І. Багряного в романі «Сад Гетсиманський»: «...Андрій аж зупинився від блискавичного відруху пам'яти... 1932 рік... [...] на наступній «ставці» раптом побачив свого в ч и т е л я й н а т х н е н н и к а! [...] Це був Микола Х в и л ь о в и й. Бог, на якого Андрій молився...» [4, с. 167] (розрядка – І. Б.). Адже, як зазначав сам автор, це була, – «Книга про перше сидіння в тюрмі, за часів ГПУ. Камера самотнього ув'язнення в слідчій тюрмі ОГПУ» [5, арк. 27].

Оповідання «Молодість» (1929) авторства В. Вражливого нагадує щоденник-сповідь студента у якому він оприявнює «фотографію» свого буття. Оповідання неоромантичне за своєю стилістикою, позначене якоюсь майже дитячою ширістю. Головні персонажі – Вакула, Монька і оповідач таємно закохані у свою приятельку Наташу. Напівголодні студентські будні, відсутність можливості вирішити матеріальні проблеми у найближчий час, все ж не позбавляють хлопців бажання любити, вдаватися до авантюричних вчинків і з гумором та оптимізмом дивитись у завтрашній день. Текст оповідання умістив в собі розлогий сюжет, що вартує масштабної прози [6]. Зауважимо, що пізніше, з-під пера В. Вражливого вийде збірка оповідань під такою ж назвою – «Молодість» (1930), яка увійшла до антології любовної прози 1920-х років.

Нині, після низки наукових досліджень, а надто після документальної – «Будинок "Слово"» (2017) та художньої – «Будинок „Слово“: Нескінчений роман» (2024) версій історії кооперативного будинку у Харкові за адресою провулок Барачний, 9 (згодом – провулок Покровського, 9) та його мешканців – «слов'ян», інтерес до цього феномену загострився. Як відомо, із 66 квартир, 60 отримали українські письменники. Для нашого дослідження важливим є не сам факт буття того чи того письменника у цій локації, а й гостьові історії. Зокрема, до частих гостей «Слова» належав й І. Багрянний. Молодий талановитий письменник увірвався до літератури стрімко та бурхливо. Вже 1926 року він друкується в журналах «Глобус» та «Життя і Революція». За три роки він видає три книги. Разом з патріотично налаштованими українськими митцями – В. Підмогильним, Б. Тенетою, Д. Фальківським, Б. Антоненком-Давидовичем, Г. Косинкою, Є. Плужником, Т. Осьмачкою приступає до роботи в літературній організації «Ланка», пізніше «Марс» (Майстерня революційного слова). При цьому підтримує стосунки з Остапом Вишнею, М. Кулішем, О. Досвітнім, М. Хвильовим, М. Яловим та іншими авторами досліджуваних нами журналів. Доля більшості вищезгаданих митців склалася трагічно.

О. Шугай, оперуючи спогадами Ю. Смолича, зауважує: «Багрянний [...] появився з Охтирки [...] на хвилі другого покоління пожовтневої літератури. Був він з літературної богеми, до того ж у Харкові бездомний і якийсь час проживав у Вражливого – двома поверхами нижче підмною у будинку «Слово». [...] Щовечора заходили Підмогильний, Ковтун, Сухомлин, ще хтось. Багрянний рідко бував «вдома» – був непосидючий, мав якісь побічні знайомства й приятелювання. З'являвся він несподівано – бушував, лаяв весь світ і облягався спати на письмовому столі» [цит. за: 7, с. 254]. Там само знаходимо згадки І. Багряного: «Я мешкав у Вражливого, Сухомлин часто там бував, столувались разом з Вражливим, зустрічаючись там, я й познайомився з ним поближче» [цит. за: 7, с. 351]. І далі: «Одного разу, в присутності Н. Сухомлина, який раз повідав про заслання розкуркулених, змальовуючи сентиментальні епізоди, – я запропонував В. Вражливому написати на такому матеріалі надкласову психологічну річ [...] **Вражливий злякано відмахнувся** (виділення – І. Б.) Зі свого боку я висловив охоту взятися і використати цю тему [...]» [цит. за: 7, с. 388–389].

Отож, пропонуючи В. Вражливому матеріал для написання прозового твору, мабуть, і гадки не мав, що через десять років ця оповідь послугує основою змалювання сцени зустрічі Григорія Многогрішного (головний герой роману «Тигролови») із доньками репресованих «куркулів»: «Дівчата говорили українською мовою! (курсив – І. Б.) І так ніби хто вривав батогом по серці, ніби обухом по карку. Та це ж вони!!! – дочки розкуркулених батьків, розкиданих по Сибірах! Це ж вони, втікаючи, рятуються! Рятуються від голоду й холоду, від безправ'я і смерті, – рятують життя ціною краси і молодості, ціною честі і материнського щастя...» [цит. за: 7, с. 190].

На нашу думку, спілкування молодих і енергійних літераторів сприяло й народженню повісті «Ниточка-двійник» І. Багряного. Текст вперше було надруковано у часописі «Червоний клич» (1929 р., № 44–47) [8]. Це детективна історія із напруженим, динамічним сюжетом, що завершується логічним фіналом – справедливість тріумфує. Думається, саме тут закладалися основи всепроникаючої сили духу й оптимізму персонажів і ситуацій, яку спостерігатимемо в романістиці митця. Адже наскрізною перевагою романів «Тигролови», «Сад Гетсиманський», «Людина біжить над прірвою» є потужна енергія головного героя, спроможність протистояти обставинам, здатність перемагати.

Серед постійних кореспондентів часопису «УЖ» був і Майк Йогансен. Його сатиричні фейлетони із серії «Обличчя буржуазної преси»: «Уошінгтон пост», «Дейлі Ньюз», «Тан», «Таймс», написані й візуалізуються на сторінках журналу «УЖ» за газетною стилістикою (колонками). Із медійним азартом автор представляє «пригоди» емігрантів із колишньої російської імперії в Західній Європі. Але передусім, з притаманною йому сатиричністю, М. Йогансен змальовує життя країни рад – відверто й без оздоб [9; 10; 11; 12]. Дещо випадає із ряду публіцистично-журналістських оглядів нарис «NOMINA-OMINA» (Латинська рима) [13], який автор номінує філософським, осмислюючи перебування двох знакових українських митців різних епох: Тараса Шевченка і Михайля Семенка у Петербурзі/Петрограді.

Новела О. Снісаренка «Драма в темному коридорі», яка також була надрукована на сторінках часопису «УЖ», представляє авторські рефлексії пробудження природи, любові, ну, і, звичайно, революції [14]. Одразу зауважимо, що без революційної риторики, революційного запалу, революційності персонажів, драматичних результатів революційних гасел, драми людини, яка сповідує революційні ідеали не обходиться майже жодна сторінка аналізованих видань.

При цьому вражає багатогранність представлених тестів та їхніх авторів. Політематичність полівидової та поліжанрової палітри журналів засвідчує високий потенціал молоді генерції митців, своєрідну конкуренцію, а, враховуючи високий рівень орієнтирів, і поступ учасників літературного процесу.

Скажімо, сторінки «Універсального Журналу» відкривали читачеві фрагменти п'єси «Мина Мазайло» Миколи Куліша та його ж «рекламні проспекти» вистав на сцені «Березолу» Леся Курбаса [15].

Поетія представлялася під рубрикою «Мій перший твір», у межах якої знаходимо вірші В. Сосюри. Наукову цікавість до цих публікацій збільшують авторські коментарі [16].

Серед приємних знахідок – поема Ю. Яновського «Наваха із Толедо» [17] – митець випробує себе у великій ліричній формі. Зауважимо, що дослідники більше говорять про перехід митця до віршування українською мовою у збірці «Прекрасна Ут», яка вийшла того ж 1928 року. А перед цим, як відомо, уже були книги новел «Мамутові бивні», «Кров землі». Про майстра великої прози, романіста, читачі дізнаються зовсім скоро.

Уже поверховий огляд публікацій дає підстави стверджувати про розвій стильового новаторства митців. Так, Майк Йогансен у повісті «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки прекрасної Альчести в Слобожанську Швейцарію» (1928) дивував читача напруженням сюжету, екзотикою зображеного світу й персонажів, які випадали із загального контексту тогочасної літератури.

Думається журнальна практика, стильові пошуки у царині форми сприяли також інтеграції літератури й мистецтва, що поставало й підкорювало вчорашніх читачів – кіно. Як наслідок – необхідність сценаристики та режисури, до якої залучаються молоді, здатні до експериментів і трансформації митці Ю. Яновський, М. Йогансен, і, звичайно, поява кіноповістярства О. Довженка. Разом із безцінними для української й світової культури «Землею», «Звенигорою», де збіглися здобутки національного мистецтва слова в інтеграції з монтажем картин, епічною широтою зображення, необхідних для фільмування, блискучу гру акторів у недалекій перспективі побачимо вбивчий вплив тоталітарної ідеології на майстра й поставання «Арсеналу», «Мічуріна», «Аерограду».

Висновки. Екскурс журналами «УЖ» (Універсальний Журнал), «Червоний клич» (1928–1929 рр.), архівними матеріалами кінця 20-х років ХХ століття, художня рефлексія взаємин між письменниками, які мешкали й гостювали в харківському будинку «Слово», мемуарними версіями подій та окремих постатей буремного десятиліття дає безцінний матеріал для наукової рецепції та трансформації уявлення про митців «Розстріляного відродження», сприяє корекції оцінок, а надто: дає уявлення про їхній творчий поступ, пошуки і знахідки нових художніх орієнтирів, жанрового розмаїття, оновлення художньо-виражальних засобів та прийомів. Тиск тоталітарної машини з одного боку, й прагнення до свободи та самовираження, з іншого, сприяли літературному поступу попри все. Продовження й увиразнення тенденцій модерної літератури початку ХХ століття не перестає дивувати своєю унікальністю й безумовно потребує поглиблення уявлень про феномен літератури 20–30-х років ХХ століття, сприяє увиразненню векторів вивчення явища в цілому й життя і творчості окремих письменників зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дончик В. Г. Доля української літератури – доля України: монологі й полілогі. Київ : Грамота, 2011. 640 с.
2. Хвильовий М. Мисливські оповідання для Степчука. *УЖ*. 1929. № 5(7). С. 42–59.
3. Вишня Остап. Мій перший твір. *УЖ*. 1928. № 2 (грудень). С. 33.
4. Багряний І. Сад Гетсиманський: Роман [Передмова О. Гаврильченка, А. Коваленка]. Київ : Дніпро, 1992. 528 с.
5. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України Фонд 1186. Опис 1. Справа 6. Арк. 27–29.
6. Вражливий В. Молодість. *УЖ*. 1928. № 1(листопад). С. 3–11.
7. Шугай О. Іван Багряний або Через терни Гетсиманського Саду : роман-дослідження. Київ : Рада, 1996. 480 с.
8. Багряний І. Повість «Ниточка-двійник». *Червоний клич*. 1929. № 45. С. 12–19.
9. Йогансен Майк. Дейлі Ньюз. *УЖ*. 1929. № 2(4) лютий. С. 46–49.
10. Йогансен Майк. Таймс. *УЖ*. 1929. № 2(4). С. 14–20.
11. Йогансен Майк. Тан. *УЖ*. 1929. № 1(5). С. 73–77.

12. Йогансен Майк. Уошінгтон Пост (З серії «Обличчя буржуазної преси»). *УЖ*. 1929. № 6. С. 60–67.
13. Йогансен Майк. NOMINA-OMINA (Латинська рима). *УЖ*. 1929. № 7. С. 126–129.
14. Снісаренко О. Драма у темному коридорі. *УЖ*. 1928. № 2. С. 10–23.
15. Куліш Микола. Мина Мазайло. *УЖ*. 1929. № 2(4). С. 40–44.
16. Сосюра В. Мій перший твір. *УЖ*. 1928. № 2 (грудень). С. 32.
17. Яновський Ю. Наваха із Толедо. *УЖ*. 192. № 2 (4) лютий.